

TURTÓCZKI JÓZSEF

42

PATOLÓGIÁS ELVÁLTOZÁSOK EGY 11. SZÁZADBÓL SZÁRMAZÓ LELŐHELY NÉPESSÉGÉNEK EMBERTANI LELETEIN (TISZALÚC-SARKADPUSZTA)

26. sír: női koponya kétszeres jelképes koponyalékeléssel vagy trepanációval a nyílvarrat mentén

Egy temető antropológiai vizsgálatával folyamatosan tárulnak fel a kutatók számára az adott népesség rejtett titkai. Az egyéni anatómiai variációk, patológiás [azaz betegségre utaló – a szerk.] esetek, degeneratív elváltozások nem csak az elhunytakról adnak információkat, hanem a temetőt használó települések népességéről is. Ezek hű lenyomatai a korszak társadalmi, szociális és kulturális változásainak. Különösen izgalmas titkokat rejthet például egy Árpád-kori temető, hiszen a honfoglalás korát követően, a kereszténység felvételével együtt jelentős politikai és társadalmi átalakulások játszódtak le térségünkben. Mindez természetesen erősen rányomta a bélyegét a Kárpát-medencében élő népességek hétköznapi életére is.

Nagyon jól demonstrálja mindezeket a változásokat Tiszalúc-Sarkadpuszta 11. századi népessége. A temető a Holt-Tisza és a Takta találkozásánál fekvő Tiszalúc község határának délnyugati részén helyezkedik el. A régészeti feltárások tanúsága szerint a terület már a neolitikumtól kezdve lakott volt, találtak itt többek között rézkori és bronzkori településmaradványokat, valamint vaskori szkíta leletek is előkerültek. A szóban forgó 11. századra keltezhető temetőrész a Sarkad-ér nyugati partján, a Sarkadi majortól nem messze található. A 252 síros temető feltárása Patay Pál 1974-es és 1976-os évad ásatási munkálataival kezdődött, amibe később Kovács László régész is bekapcsolódott (1977 és 1984 között). A sírmellékletekben talált pénzermék (Péter királytól Salamonig [1038–1074]), a temető folyamatos használatát bizonyítják. Az így felölelt, nagyjából egy generációnyi időszakra vonatkoztatva a 252 sír viszonylag nagy településre enged következtetni.

Az egyéni testmagasság-értékekből számolt temetőre vonatkozó átlagérték a férfiak esetében 167,86 cm, a nőknél 157,17 cm. Ezek az értékek nagyjából megegyeznek a szakirodalomban megadott, összevontan a 11–12. századra számolt termetátlagokkal (168,00 és 157,49 cm).

Nagyon érdekes Tiszalúc népességének demográfiai profilja. A temetőben meglepően sok a gyermeksír, ezért a népességre számolt várható átlagos élettartam 19,71 év, ami kimondottan alacsony értéknek tekinthető. Az Árpád-kori temetők népességeinél több esetben alacsonyabb a születéskor várható élettartam, mint a honfoglalás-

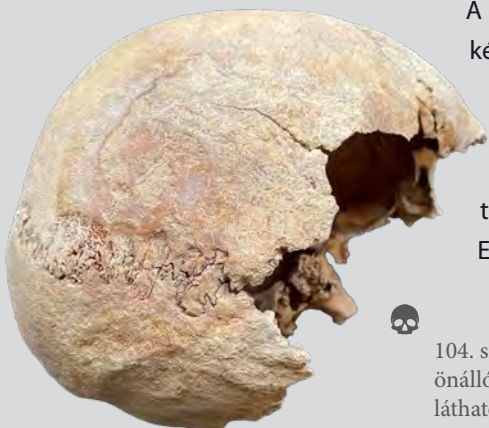
180. sír: női koponya, az úgynevezett bregma pont környéki jelképes koponyalékeléssel vagy trepanációval (bregma pont: nyíl és a koronavarrat találkozási pontja)

231. sír: férfikoponya, jelképes trepanáció a bregma pont környékén

vagy az avar korban. Ez természetesen egyrészt az adott korra egyébként is jellemző magas gyermekhalandóságnak köszönhető, de feltételezhetően az Árpád-korban a kereszténység felvételével együtt a megváltozott temetkezési szokások és értékrendbeli változások egyaránt szerepet játszhattak a gyermeksírok nagyobb számában.

A gyermeksírok számának megállapításakor azonban számolni kell különböző helyi szokásokkal is. Egyes népcsoportoknál számos példát találunk arra, hogy az újszülötteket nem, vagy máshol temették el (pl. a régi palócoknál vagy délszláv népeknél gyakran a küszöb alá temették a csecsemőket). Egy másik nézet szerint, mivel a gyermeksírokat nem ásták olyan mélyre, ezek esetében gyakrabban kell számolnunk leletvesztéssel, mint a felnőttek esetében.

104. sír: a nő koponyáján önálló varratsontocskák láthatók a lambdavarraton

A vizsgált temetőben kétség kívül a pogány múlt emlékei közé sorolhatjuk a lékelt vagy más néven trepanált koponyákat. Erre példák a 180., a 26.

78. sír: a kb. 16 éves gyermek koponyájának csecsnýúlványán megfigyelhető gyulladási folyamat (*mastoiditis*). Jól látható, hogy a csecsnýúlvány belső szerkezetét adó szivacsos állomány üregei a gyulladás miatt megnagyobbodtak

A jelképes koponyalékelést élő emberen végezték, a beavatkozás a koponya külső kérgi állományát, esetleg a szivacsos állományt érintette, következtében tényleges nyílás nem keletkezett rajta. Nőkön és férfiakon egyaránt megfigyelhető.

Azzal kapcsolatban, hogy miért végezték ezt a beavatkozást, nincs általánosan elfogadott nézet, és gyakoriságára sincsenek adatok. Nehezen különíthető el egyébként, hogy ez a „beavatkozás” emberi eredetű, avagy más, külső körülmények hatására keletkezett.

A koponya egyes varratsontocskáinak (*ossa Wormiana* – az úgynevezett lambdavarratban előforduló önálló csontok) vagy a felkarcsont *perforatio olecranin*ak (a felkarcsont alsó részén lévő bütyök közti árokban kialakuló átfúródás) nevezett anatómiai variációk temetőn belüli relatív gyakori előfordulása arra utalhat, hogy az ezeket a tulajdonságokat kódoló gének nagyobb arányban halmozódtak fel a népességben, amiből akár rokoni kapcsolatokat is feltételezhetünk.

és a 231. sírok úgynevezett jelképes trepanációi. Ezek a sebészeti beavatkozások a honfoglalás korában még gyakoriak, de az ezt követő századokban már ritkábban figyelhetjük meg. A trepanációnak ez a formája egyébként inkább kultikus, vallási okokra vezethető vissza, orvosi célzatú alkalmazása kevésbé valószínű.

Ritkának és különlegesnek számít, hogy a temetőben vannak olyan koponyák is, amelyeken a halál beálltát követő (úgynevezett *post mortem*) sebészeti beavatkozást végeztek. Ezek a trepanációk az öreglyuk mesterséges nagyobbitására vonatkoznak. A 97. sír koponyáján egy ilyen öreglyuk körüli lékelés látható.

Az öreglyuk a nyakszirtecsont alsó részén látható néhány centiméteres lyuk, itt lép ki a gerincvelő.

109. sír: a női felkarcsont (*humerus*) alsó bütyke közötti üregegyen megfigyelhető áttörés (*perforatio olecrani*)

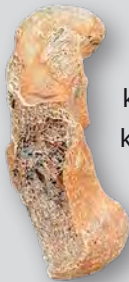
Nem kerültek el a népszerűt a különböző eredetű

betegségek sem. Ennek bizonyítéka például a 78. sírban fekvő gyermek koponyáján, a fülnyílás mögötti csecnyúlványon (*processus mastoideus*)

látható kiterjedt gyulladási folyamat nyoma, ami valószínűleg középfülgyulladás szövődményeként alakulhatott ki. Az antibiotikumok előtti világban, akár egy felső légúti fertőzésnek is komoly következményei lehettek. Tiszalúc-Sarkadpuszta Árpád-kori temetőjében több esetben is megfigyelhető ez az elváltozás.

142. sír: férfi jobb oldali sípcsonttörése. Látható, hogy a törött csontvégek rossz pozícióban rögzültek. A sípcsont mellett az azonos oldali sarokcsont és sajkacsont összecsontosodása látható

Súlyos fertőző betegségről árulkodik a 237. sír férfi koponyájának belső felszíne. Az agyi erek erőteljes lenyomatai és a csont felszínén kialakult csont-

237. sír: a férfi állcsontján, az orrnyílás szélein a csontpusztulás nyoma figyelhető meg

újraképződés agyhártyagyulladás jeleznek. Továbbá megfigyelhető a koponyán az orrnyílás félkör alakú kiszélesedése, és látható egy gyulladási folyamat nyoma az állcsonti területen is. A morfológiai jellegzetességek alapján akár egy leprás megbetegedést is feltételezhetünk (noha a végtagcsontokon nincs patológiás elváltozás, de ez nem mindig alakul ki).

Beszédek a különböző traumás elváltozások is, amelyek a hétköznapi élet nehézségeiről, baleseteiről és az egészségügyi ellátás problémáiról mesélnek. A 142. sírban található férfi esetében egy jobb oldali sípcsonttörés figyelhető meg. A törött csontvégek rossz pozícióban rögzültek és csontosodtak össze. Ennek következtében az egyenlőtlen terhelés miatt a jobb láb sarokcsontja és sajkacsontja összecsontosodott. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a törött csontok ellátása nehézségekbe ütközött, nem tudták helyre illeszteni, és az illető egyén – vélhetően egész hátralévő életében – járási nehézségekkel és fájdalmakkal küszködött.

Az öreglyuk (*foramen magnum*) körüli sebészeti beavatkozás nyoma. Néhol a vésés nyomai is láthatók

237. sír: a férfi koponyáján a nyakszirtrcsonti rész belső felszínén megfigyelhető gyulladási folyamat (agyhártyagyulladás) eredménye. Jól láthatók az agyi erek erőteljes benyomatai és a csontújraképződés lerakódásai

